

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1017-1037

**İslam'da Akılcı Yaklaşımın Rivayet Felsefesi
(Kādî Abdülcebbâr Örneği)**

*The Narrative Philosophy of Rational Approach in Islam
Abstract (The Case of Qādî Abd Al-Jābbār)*

Abdulvasıf Eraslan

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Şırnak University, Theology Faculty, Department of Hadith
Şırnak, Turkey

abdulvasiferaslan@gmail.com   orcid.org/0000-0002-5061-1112

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Bu çalışma 08/07/2019 tarihinde tamamladığımız Kādî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Kādî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi", (PhD Dissertation, Dicle University, Diyarbakır/Turkey, 2019)

Received / Geliş Tarihi: 10 March /Mart 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 30 May/Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Decmber /Aralık

Volume / Cilt: 24   **Issue / Sayı:** 3   **Pages / Sayfa:** 1017-1037

Cite as / Atıf: Eraslan, Abdulvasıf. "İslam'da Akılcı Yaklaşımın Rivayet Felsefesi (Kādî Abdülcebbâr Örneği) [*The Narrative Philosophy of Rational Approach in Islam Abstract (The Case of Qādî Abd Al-Jābbār)*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1017-1037.

<https://doi.org/10.18505/cuid.701358>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Narrative Philosophy of Rational Approach in Islam Abstract
(The Case of Qāḍī Abd Al-Jābbār)

Abstract: Sunnah is considered the second of the main sources of Islam. The reports, which are considered the carrier of the sunnah, have been conveyed by narrators at different levels. The reasons for the difference between the conveying narration levels were handled mainly as a subject of research and discussion by theologians and Mu'tazila scholars as well. One of these subjects is the factors affecting the conveying of the narration and what is preventing it from being conveyed. Qāḍī Abd Al-Jābbār (d. 415/1025) is one of the scholars who has a different account on this subject. He developed a philosophical perspective on the Islamic narrative case, acting in line with the rationalist sectarian approach. Accordingly, the frequency of conveying narration, whether the report is religious, its effect on the interlocutor, it's becoming ordinary. Therefore, in this study, the factors which affect conveying of the khabar are emphasized in line with the opinions of Qāḍī Abd Al-Jābbār. In other words, the factors that ensure that a report is voiced and repeated by the members of the society and the reasons that prevent the transfer of a word are emphasized. Qāḍī Abd Al-Jābbār *dealt* with the factors affecting the conveying or repetition of khabar *with* the social, psychological and belief aspects of human and tried to exemplify. These factors have a two-way effect. Some of factors require the conveying of the khabar, while others are considered to prevent and weaken it. Although these factors are related to the psychological aspect of the person in terms of source, they differ from the process of action. The first of these factors that require the conveying of the khabar was named by Qāḍī Abd Al-Jābbār as الداعي. The second one is the factors that prevent the communication of the khabar, and it was named as الصوارف. The "dā'i" for doing or not taking an action can be more than one and also different in strength. The action of the person towards the conveying of the khabar is directly proportional to the force of the "dā'i". Strong actions motivate the person to perform it more, whereas the weakest influence lead less people to perform the action. Therefore, two khabar with the same "dā'i" should be conveyed at the same rate. Because the main factor is named "dā'i" that provides their conveying has the same force. Accordingly, it is not correct whether one of the two khabar items that share the same situation and are in the same time period is not posted and the other is. In other words, the transfer of something is devā'i / الدواعي and in accordance with the strength of the need within the framework of the custom / العادة law. The conveying of the khabar status depends on the tendency to post it or the issues that prevent it. Among these factors, the issues that enable the conveying of the khabar and motivate people in this regard are also expressed in terms of issues and elements that prevent people from conveying. These are closely related to the psychological situation of the person who conveyed the khabar, the ordinariness of the khabar, the need for the khabar, the distance to the time of the khabar, the religious quality of the khabar and whether there is a fear situation surrounding the conveying. According to this, if there is a "dā'i / motive" and "devā'i / motives" related to the khabar, it is conveyed but if there is any "sārif/ inhibitor" about it, it is not conveyed. The "dā'i / motive" and "sārif/ inhibitor" of the khabar do not have the same strength. Accordingly, to obtain neccecity in knowledge, the correctnes of khabar depends on the "dā'i" in the khabar. Therefore, since the "dā'i" owned by the "khabar from single persons / ahad khaber" are weaker than the "dā'i" owned by the mutawatir khabar. Therefore, it cannot be expected to be transmitted at the same level.

Keywords: Ḥadith, Mu'tazila, Qāḍī Abd Al-Jābbār, Narration Philosophy, Conveying of Khabar.

İslam'da Akılcı Yaklaşımın Rivayet Felsefesi (Kāḍī Abdülcebbār Örneği)

Öz: İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnetin taşıyıcısı olan rivayetler, raviler tarafından farklı düzeylerde aktarılmıştır. Rivayetlerin aktarılma düzeyi arasındaki farklılığın sebepleri başta Mu'tezilî âlimler olmak üzere kelim ve usûlcüler tarafından araştırma ve tartışma konusu ol-

muştur. Bu konulardan biri de rivayetin/haberin aktarılmasına etki eden faktörler ile aktarılmasına engel olan husuların ne olduğudur. Bu konuya farklı bir boyut kazandıran âlimlerin başında Kâdî Abdülcebâr (öl. 415/1025) gelmektedir. O, mensubu bulunduğu akılcı/rasyonalist mezhebin yaklaşımı doğrultusunda hareket ederek haberin rivayeti konusunda felsefi bir bakış açısı geliştirmiştir. Buna göre bir rivayetin aktarılma sıklığı; haberin dini bir niteliğe sahip olup olmaması, muhatap üzerindeki etkisi, sıradanlaşması, kendisine duyulan ihtiyaç gibi konular çerçevesinde ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu çalışmada, Kâdî Abdülcebâr'ın görüşleri doğrultusunda haberin nakli etkileyen unsurlar üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle bir haberin / rivayetin, toplumun bireyleri tarafından dillendirilmesini ve tekrar edilmesini sağlayan etkenler ile bir sözün nakledilmesine engel olan sebeplerin ne olduğu veya ne olabileceği hususları üzerinde durulmuştur. Kâdî Abdülcebâr rivayetlerin/haberlerin naklini veya tekrarını etkileyen unsurları; insanın toplumsal, psikolojik ve inanç yönüyle ilintili olarak ele almış ve örneklendirmeye çalışmıştır. Bu etkenler iki yönlü bir etkiye sahiptir. Kimisi haberin nakledilmesini gerektirirken kimisi de haberin yayılmasını ve nakledilmesini engellemekte veya zayıflatmaktadır. Bu etkenler kaynak itibarıyla insanın psikolojik yönüyle alakalı olsa da eylem sürecinden farklılaşmaktadır. Bunlardan birincisi *haber*in naklini gerektiren etkenler olup Kâdî tarafından *الداعي* şeklinde isimlendirilmiştir. İkincisi de *haber*in naklini engelleyen etkenler olup *الصوارف* diye isimlendirilmiştir. Kâdî Abdülcebâr'dan önce bu kavramları sözlük anlamıyla kullananlar olduğu gibi bunları haberin nakliyle bağlantılı bir şekilde kullananlar da olmuştur. Örneğin Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935) ve el-Kelâbâzî (öl. 380/990) bu kavramları sözlük anlamıyla kullanırken Cessâs (öl. 370/981) ise bunları haberin nakliyle irtibatlandırmıştır. Kâdî'nin çağdaşı Bâkîllânî (öl. 403/1013) de bu kavramları Kâdî'yle yakın bir anlamda kullanmıştır. Kâdî Abdülcebâr ile birlikte bu kavramlar daha sık kullanılmış ve terimsel bir anlam kazanmıştır. Ondan sonra yazılan kelimeler ve usûl eserlerinde bu kavramlar daha sistematik bir şekilde kullanılmıştır. Kâdî'nin öğrencilerinden el-Basrî (öl. 436/1045), Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1045) ayrıca Hârûnî (öl. 424/1032), İbn Hazm (öl. 456/1064), Ebû Yâ'lâ (öl. 458/1066), Şîrâzî (öl. 476/1084) ve Cüveynî (öl. 478/1086) de bu kavramları haberlerin nakliyle bağlantılı bir şekilde kullanmıştır. Bir eylemin yapılmasına veya yapılmamasına yönelik dâ'îler, birden fazla olabildiği gibi kuvvet açısından da birbirinden farklı olabilmektedir. Kişinin haberin nakline yönelik eylemi, dâ'îlerin gücü/kuvvetiyle doğru orantılıdır. Bir eyleme yönelik güçlü dâ'îler, kişiyi onu gerçekleştirmeye daha çok motive ederken, etki açısından daha zayıf olan dâ'îler ise daha az oranda kişiyi eylemi gerçekleştirmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla aynı dâ'îlere sahip iki haberin aynı oranda nakledilmesi gerekir. Çünkü bunların naklini sağlayan asıl unsur yani dâ'î aynı kuvvete sahiptir. Bu doğrultuda aynı durumu paylaşan ve aynı zaman diliminde bulunan iki haberden birinin nakledilip diğerinin nakledilmemesi doğru değildir. Yani bir şeyin nakli, âdet/العادة yasa- vesinde devâî/الدواعي ve ihtiyacın kuvveti doğrultusundadır. Haberlerin nakil durumu, onu nakletmeye yönelik eğilimlere veya nakletmekten alıkoyan hususlara bağlıdır. Bu etkenlerin içerisinde haberin naklini sağlayan ve bu konuda insanları güdüleyen hususlar dâ'î, insanları bunu aktarmaktan alıkoyan husus ve unsurlar da sârif kavramıyla ifade edilmiştir. Bunlar da haberi nakleden kişinin psikolojik durumu, haberin sıradanlaşması, habere duyulan ihtiyaç, haberin söyleniş zamanına olan uzaklığı, haberin dini bir niteliğe sahip olması ve aktaranları ilgilendiren bir korku durumunun bulunup bulunmadığıyla yakından alakalıdır. Buna göre habere dair dâ'î veya devâî varsa nakledilir, yoksa veya bu hususta sârif veya savârif varsa nakledilmez veyahut daha az nakledilir. Haberlerin sahip olduğu dâ'îler ve sârifler de aynı kuvvete sahip değildir. Bu doğrultuda haberlerin zarûrî bilgi ifade etmesi de haberde bulunan dâ'îlere bağlıdır. Dolayısıyla âhâd haberlerin sahip olduğu dâ'îler, mütevâtir haberin sahip olduğu dâ'îlerden daha zayıf olduğundan aynı düzeyde nakledilmesi beklenemez. Haber- in nakil durumu incelendiğinde söz konusu bu kriterlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Haber- in söylendiği ortam, ortamda bulunan yani olaya tanıklık edenlerin sayısı, haber- in muhatapın dikkatleri üzerindeki etkisi, sonraki zamanlarda söylenen habere müracaat etme ihtiyacı, haberin işlevselliği, konusu, yayılmasını engelleyebilecek faktörler, söylendiği zamana olan uzaklığı gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde bütün haberlerin aynı

düzeyde aktarılmış olmasını beklemek ve haberin bilgi değerini bunun üzerinden temellen-dirmek realiteden uzak bir anlayış olacaktır. Bazı haber veya rivayetler vardır ki sürekli refe-rans gösterilir, bazıları da vardır ki nadiren kendisine müracaat edilir. Bu iki haberin akta-ırılma veya nakledilme seviyesinin aynı düzeyde olmasını beklemek gerçekçi bir tavır olmaz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mu'tezile, Kâdî Abdülcebbar, Rivayet Felsefesi, Haberin Nakli.

Giriş

Hız Peygamber'den sadır olan her bilgi/haber, muhatap üzerinde aynı etkiye sahip de-ğildir. Zira sahabe döneminde tatbik alanı bularak canlı bir olguya dönüşen peygamber mira-sının¹ bir kısmı, sürekli tekrar edilen ibadet ve ahlak, diğer bir kısmı ise daha az müracaat edilen muamelat, tarihi olaylar ve kişisel bilgilerle alakalıdır. Sosyal bir olgu olarak Hz. Pey-gamber'in haberiyle şekil verilmeye çalışılan bir toplum tarafından bu rivayetlerin kullanım sıklığı aynı seviyede olmamıştır. Bir kısmı mütevâtir seviyesinde nakledilmiş olmasına karşın, diğer bir kısmı ise aktarım açısından bu seviyenin altında kalmıştır.²

Toplumun yapısı ve onu meydana getiren insanların beklentilerinin, huzur ve kurtu-luş adına gönderilmiş bir peygamberin söylemlerini daha iyi içselleştirmeyi beraberinde ge-tirmesi son derece doğaldır. Söz konusu toplumun, *cahiliye* diye nitelendirilen güç ve nüfuzun söz sahibi olduğu, ahlaki açıdan yozlaşmış, hakkaniyet ve adalete susamış bir toplum³ oldu-ğunu düşündüğümüzde; bu husus, daha da anlam kazanacaktır. Böyle bir topluma, ilah ka-ynaklı vahye mazhar olmuş bir elçi gelmiştir. Fakiriyle-zenginiyle, kölesiyle-özgürüyle, yerli-siyle-yabancıyla toplumun her kesimini kucaklamış bir elçi olan Hz. Peygamber, kısa bir za-man diliminde kabul görmüş, sahabe tarafından kendi canlarından öte⁴ bir sevgiye ve sahip-lenmeye mazhar olmuştur. Böyle bir ortamın ve muhatap kitlenin Hz. Peygamber'in mirasının korunmasına ciddi etki ve katkıları olacaktır. Dolayısıyla haber nakline etkisi açısından bu tür durumların da göz önünde bulundurulması gerektiği aşikardır.

Hadis ilminin temelini oluşturan bu rivayetler, kültürel bir ortamdan bağımsız olma-dığından⁵ bunun aktarılması ve gündem oluşturması da bulunduğu toplumun dini ihtiyaç ve anlayışlarıyla doğrudan orantılı olmuştur. Yani ilk dönem Müslümanların yaşam tarzı ve ön-celikleri, aynı zamanda hadislerin aktarılma sıklığına da etki etmiştir. Dolayısıyla hadis riva-yetinin nakli, içerisinde bulunduğu ortamın ihtiyaç, sosyo politik durum ve dini anlayışları da göz önünde bulundurularak incelenmelidir.

Bu çalışmada, Kâdî Abdülcebbar'ın görüşleri doğrultusunda haberin nakli ve bunu et-kileyen unsurlar üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle; bir haberin/rivayetin, toplum bi-reyleri tarafından dillendirilmesini ve tekrar edilmesini sağlayan etkenler üzerinde durul-muştur. Bununla birlikte bir sözün canlılığına ket vuran yani nakledilmesine engel olan se-beplerin ne olabileceği konusu da çalışmamızın kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırmalar neticesinde haber naklinin felsefesini yapan ve konuyu bu çerçevede ele alan müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Ancak mütekaddimün dönemi âlimlerden bazıları haberin nakli konusunu işlerken kavramsal düzeyde ele aldığımız hususlara değinmişlerdir. Bu çalışmalar, genel itibarıyla kelim ve fıkıh usulü alanında yazılmış temel bazı kaynaklardır.

¹ Bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 120.

² Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhidi ve'l-adi*, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 16/128.

³ Cahiliye toplumunun temel özellikleriyle alakalı bk. Mehmet Salih Arı, "Câhiliye Toplumundan Me-deni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İstem* 2/4 (2004), 175 vd.

⁴ Muhammed b. İsmâ'il Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Züheyr b. Nâsir (Beyrût: Dâru Tavku'n-Necât, 2001), Edeb 103, (8/42); Diyât 16, (9/7); Libâs 16, (7/145); Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hüseyn en-Neysâbü'rî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.), Salâtu'l-ideyn, (6/602); Cenâiz 20, (2/655); Zekât 8, (2/686).

⁵ Kültürel bağlamın önemi hakkında bk. Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, (İstanbul: Kitabı Yayın-ları, 2015), 179.

Bunların içerisinde Kādî Abdülcebbar'ın eserleri konumuzun temel kaynaklarını oluşturmuştur. Çalışmamızın birinci ve ikinci derecedeki başlıkları altında konuya dair literatüre yer verdiğimizden tekrarına ihtiyaç duymuyoruz. Hadis ve usûlüne dair çalışmalarda konuyu bu minvalde ele alan çalışmalara rastlamadığımızı da ifade edelim. Dolayısıyla bu konunun çalışılmayan bir konu olduğunu ifade etmekte bir beis görmüyoruz. Bununla birlikte bu makale, alanla ilgili daha kapsamlı çalışmaların yapılmasının da önünü açacağı kanaatindeyiz.

1. Haberin Naklini Gerektiren Etken Olarak Dâ'î/Devâ'î

Haberin nakline etki eden temel unsurları iki ana başlık altında ele almaya çalışacağız. Bunlardan birincisi *haberin naklini gerektiren etkenler*dir. Nitekim Kādî, bunu *الداعي* diye adlandırmaktadır. İkincisi de *haberin naklini engelleyen etkenler*dir. Kādî, bunu da *الصوارف* diye isimlendirmiştir.⁶

Kādî, rivayetlerin/haberlerin naklini veya tekrarını etkileyen unsurları; insanın toplumsal, psikolojik ve inanç yönüyle ilintili olarak ele almış ve örneklendirmeye çalışmıştır. Bu etkenler, iki yönlü bir etkiye sahiptir. Kimisi haberin naklini gerektirirken kimisi de engellemeye ve zayıflatmaya yöneliktir. Bu etkenlerin tamamı temelde aynıdır. Ancak kaynak itibarıyla her iki durum insanın psikolojik yönüyle alakalı olsa da eylem sürecinden farklılaşmaktadır.

1.1. Dâ'î Kavramı ve Haberin Nakline Etkisi

Dâ'î/الداعي sözcüğü, *دعو* kökünde türetilmiş, ismi fail kalıbında kullanılan bir isimdir. Bu kavram, sözlüklerde şu şekilde ifade edilmiştir: *داعي/داعية اللين: ما يترك في الضرع ليدعو ما بعده و* (Kendinden sonrakine çağrışım yapсын diye, memede bırakılan süt, sebep).⁷ el-Cevherî (öl. 393/1003), bu kavramın çoğuluna da yer vererek şu anlama da gelebileceğini ifade etmektedir: *دواعي الدهر: صروفه*, *دواعي أصابته دواعي*, *ويقال: دواعي*, *دواعي* *Asrın sıkıntıları veya bela/musibetler ona isabet etti*.⁸

Aynı kökten türeyen *داع* kelimesinin çoğulu da *دعاة* olarak; *داعية* kelimesinin çoğulu da *دواع* olarak zikredilmiştir.⁹

Kādî bu kavramın terim anlamını şu şekilde ifade etmektedir: *ما له يفعل الفاعل أفعاله: من (منفعة و دفع مضرة) كشيء يبر منفاةي ساغلا و زارار بةرارةف اةمفةة* *Kişiyi bir menfaâti sağlama ve zararlı bertaraf etmeye yönelik eyleme sevk eden şeydir*.¹⁰

Kur'ân-ı Kerim'de *دعو* kök harflerinden meydana gelen pek çok kelime bulunmaktadır.¹¹ Bunlardan biri de *ed-dâ'î* kavramı olup *Allâh'ın elçileri* için kullanılmıştır. Bu kavram, ilk dönem tefsirlerde de yer almıştır. Örneğin Tusterî (öl. 283/896) *nefsin doğal arzuları*¹²,

⁶ Kādî, *el-Muğnî*, 14/57.

⁷ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, "دعو" (Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye) (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2009), 373; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 316; İbrâhîm Mustafâ, Ahmed ez-Ziyâd, Hâmid Abdulkâkîr, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-veşî* (Mısır: Dâru'd-Da've, ts.), 287; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseynî Eb'ul-Feyd ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, "دعو" thk. Heyet (B.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 47/38.

⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, "دعو", 373.

⁹ bk. Kādî Abdülcebbar b. Ahmed, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, thk. 'Adnân Muhammed Zerzûr (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1969), 1/33.

¹⁰ Kādî, *el-Muğnî*, 14/57; yani *dâ'î* الداعي, bir kişinin söylediği bir söz değil, sözün söylemeden önceki durumuyla alakalıdır. Kādî, *el-Muğnî*, 15/55; ayrıca bk. Şerîf el-Murtazâ, *Resâilu'l-murtazâ* (Kum: Dâru'l-Ku'ânî'l-Kerîm, 1985), 370.

¹¹ Bu kullanımlardan birkaçını örnek olarak zikretmek istiyoruz: (داعي الله) Allâh'ın elçisi, el-Ahkâf 46/31, 32; el-Bakara 2/168; Nahl 16/84; (الداعي) Tâhâ 20/108.

¹² Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Refî' et-Tüsterî, *Tefsîru'l-tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 89.

1022 | Abdulvasıf Eraslan. İslam'da Akılcı Yaklaşımın Rivayet Felsefesi ...

Taberî (öl. 310/923) *şeytan veya küfrün çağrılarını*¹³, Mâturîdî (öl. 333/944) de *sebepler*¹⁴ anlamında kullanmıştır. Dâ'î kavramı aynı şekilde hadîslerde de farklı anlamlarda yer almıştır.¹⁵

Dâ'î kavramı, Kâdî'dan önce bazı felsefe¹⁶ ve kelâm âlimleri tarafından da kullanılmıştır. Bunlardan biri, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935)'dir. Eş'arî bu kavramı, sözlük anlamıyla kullanmıştır.¹⁷ el-Kelâbâzî (öl. 380/990) de haberin naklinden bağımsız bir şekilde *nefsi arzular* anlamında bu kavrama yer vermiştir.¹⁸

Dâ'î kavramını Kâdî'dan önce onunla aynı anlamda kullananlardan biri Cessâs'tır. O, bu kavramı haberin naklini gerektiren etken için kullanmıştır. Ona göre *doğruluk*, haberin naklini sağlayan dâ'îlerdendir. Tek bir şey hakkında yalan konuşmak da aynı zamanda yalan üzere ittifak edilmeye yeltenilen hususun ifşası ve yalan olduğunun yaygınlaşmasına yönelik bir dâ'îdir.¹⁹ Cessâs, bu kavramı yaygın bir şekilde ıstılahi anlamda kullanmıştır.

Kâdî'nın çağdaşı olan Bâkılânî (öl. 403/1013) bu kavramı, Kâdî'nın tarif ettiği anlama yakın bir şekilde eylemle alakalı olarak *bir şeyi yapmaya iten (sebeplere) şey* manasında kullanmıştır.²⁰ Bâkılânî ayrıca Kâdî gibi haberlerin naklini gerektiren etkenler için de bu kavramı kullanmıştır.²¹

Kâdî'dan sonra onun öğrencilerinden el-Basrî (öl. 436/1045)²², Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1045)²³ ve Hârûnî (öl. 424/1032)²⁴ de bu kavramı haberin naklini gerektiren etken şeklinde Kâdî'yla aynı anlamda kullanmıştır. İbn Hazm (öl. 456/1064)²⁵ ve Ebû Yâ'lâ (öl.

¹³ Muhammed b. Cerîr . Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (B.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 5/424, 11/451.

¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî* (Te'vilâtu Ehli's-Sünne), thk. Mecdî Bâslûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2005), 1/302, 10/510.

¹⁵ Konunun çerçevesini aşmamak için iki örnek vermekle yetiniyoruz Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arneût başkanlığındaki komisyon (Beyrût: Müessesetü'r-Rsale, 1999), 7/215, (Elçi anlamında); 27/255, (Çağrıştıran anlamında); Müslim, Salât 33, (1/332).

¹⁶ Bu kavramın eylemle alakalı bir şekilde kullanımı için bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Evvel el-hevevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Mektebetu Mustafâ, 1966), 4/88.

¹⁷ Bu kavramın Eş'arî tarafından "sebeplere ve etken" anlamında kullanıldığına dair bk. Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1976), 254.

¹⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm b. Yakub el-Kelebâzî el-Buhârî el-Hanefî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli'l-hak* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 25.

¹⁹ Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî el-Henefî el-Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-usûl*, (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994), 3/40, 41.

²⁰ Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım Ebû Bekir el-Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhîd*, tas. Richerd Yusuf Mekarîji el-Yesû'î (Beyrût: Mektebet'ş-Şarkıyye, 1957), 30.

²¹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 138.

²² Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. et-Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkḥ*, thk. Muammed Hamidullâh, Ahmed Bekîr, Hasan Hanefî (Dimeşk: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Frensiyyi li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi, 1965), 2/78-87.

²³ Dâ'î ve sârif kavramları için bk. Şerîf el-Murtazâ Alî b. el-Hüseyn Mûsâ el-Müsevî, *ez-Zer'â ilâ usûli's-şer'â*, thk. İmâm Sâdık müessesesinde bulunan bir ilmi komisyon (İrân: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 2008), 361-364

²⁴ Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin el-Hârûnî, *el-Müczi fi usûli'l-fıkḥ*, thk. Abdülkerîm Cedbân (San'â: Mec-lisu'z-Zeydî el-İslâmî, 2013), 2/113

²⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsi el-Kurtubî, *el-İhkâm fi usûli'l-aḥkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, tsiz.), 6/17.

458/1066)²⁶ da bu kavrama yer verirken Şîrâzî (öl. 476/1084)²⁷ ve Cüveynî (öl. 478/1086)²⁸ bunu haberin naklini sağlayan temel bir etken konumuna yerleştirmişlerdir.

Kādî'nin eserleri üzerinde çalışma yapan akademisyenler, الداعی kavramının Türkçe karşılığı konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir.²⁹ الداعی kavramına yönelik kullanılabilir ifadeler, birbirinden farklı olsa bile, kast edilen anlam aynıdır. Bunun sebebi de Kādî Abdülcebbar'ın bu kavramın istilâhî manadaki tarifini bizzat yapmış olmasıdır. Biz de Kādî'nin kullandığı kavramlara sadık kalma, eksik ve yanlış anlamalara mahal vermeme açısından, bu kavramları olduğu gibi kullanmaya özen göstereceğiz.

Kādî'nin yaptığı tarif, çok kapsamlı bir mahiyete sahiptir. Bu haliyle gerek zihinsel gerekse eylemsel açıdan insanın yaptığı veya yapacağı herşeyi kuşatmaktadır. Konumuz, haberin nakli ve bunu etkileyen unsurlara yönelik olduğundan, bu kavramın haberin nakliyle olan bağlantısı üzerinde duracağız. Nitekim Kādî, bu kavramla haberin naklini gerektiren etkenleri kastetmekte ve onları bu şekilde adlandırmaktadır.

Kādî'ya göre haberlerin nakliyle alakalı gözlemlenen etkenlerin çoğunluğu الداعی ka-bilinden olduğundan kavramın kullanımı, bu yönde yaygınlık kazanmıştır.³⁰

Kādî'ya göre insanları haberleri nakletmeye sevk eden temel bazı unsurlar vardır. Bunların başında, haber formundaki verilerin niteliği gelmektedir. Bu nitelik, haberin içeriğiyle alakalı olabildiği gibi toplumsal, dini veya psikolojik bazı sebeplerle de alakalı olabilmektedir. Konumuz, dini bilginin taşıyıcısı olan haberlerin nakliyle alakalı olduğundan, daha çok dini özelliğe sahip haberin nakil durumu üzerinde durmaya çalışacağız.

Kādî, haberin naklini kişiyi eyleme sevk eden dâ'îlerle irtibatlandırmıştır.³¹ Zira insanın bir şeyi konuşması veya başkasına anlatması, bir eylemden ibarettir. Kişiyi bunu gerçekleştirmeye sevk eden bazı şeyler vardır. Bunların başında da eylemin zihinsel süreciyle alakalı olan ve kişiyi harekete geçiren dâ'îler gelmektedir. Bu dâ'îler eylemden önce vardır.³² Dolayısıyla Kādî'nin fikirleri çerçevesinde eylem ile eylemi gerçekleştirmeye sevk eden unsurlara yer vermek isabetli olacaktır. Çünkü dâ'î'nin kendisi de bu unsurlardan birisidir.

Dâ'î kavramı, biri eylem diğeri de eyleyen/fail olmak üzere iki yönlüdür. Eyleyen (fail) açısından bakıldığında, kişinin eylem hakkında öncelikle bir bilgiye sahip olması gerekir. Eylem hakkında bilgi sahibi olan kişi, onu gerçekleştirebilmek için ona güç yetirebilmeli, onu gerçekleştirmeye yönelik bir dâ'î'ye sahip olmalı ve onu gerçekleştirmek için bir kastı olmalıdır.³³ Yani eylemi gerçekleştirmeye gücü yeten kişinin, kendisini eylemi gerçekleştirmeye sevk edebilecek başka unsurlara da sahip olması gerekmektedir. Nitekim bunlar da istitaât, dâ'î ve kast'tır. Bunlardan kast ve dâ'î zihinsel süreçle alakalıyken istitaat ise fiziksel güçle alakalıdır.

²⁶ Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Halîlî, *el-'Udde fî uşûli'l-fîkh*, thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî (Riyad: y.y., 1990), 1/19.

²⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tabşîre fî uşûli'l-fîkh*, thk. Muhammed Hasan (Dimeşk: Dâru'l-Fîkr, 1972), 1/315.

²⁸ İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, (Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 2/253, 2/251, 1/272; *Kitâbu't-telhîs fî uşûli'l-fîkh*, thk. Abdullâh Cûlum en-Nebâlî, Beşîr Ahmed el-Ömerî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 2/23, 24.

²⁹ Saik; Murat Memiş, *Mu'tezili Bir Bakışla Bilgi Problemi* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 204, 206, 207, 111; yönlendirici neden; Yunus Cengiz, *Mu'tezile'de Eylem Teorisi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 197-202; çağrı; İbrahim Aslan, *Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu* (Ankara: OTTO Yayınları, 2014), 200-201.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Kādî, *el-Muğnî*, 14/57-58, 14/199, 201, 355, 356, 12/127

³¹ Kādî Abdülcebbar'ın eyleme teorisine dair ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz, *Mu'tezile'de Eylem Teorisi*, 115 vd.

³² Kādî, *el-Muğnî*, 6-1/154.

³³ Kādî, *el-Muğnî*, 8/67.

Kâdî'ya göre herhangi bir eyleme güç yetirebilen kişi için eylemde bulunup bulunmaması açısından üç durum söz konusudur. Ya dâ'î kendisini eyleme sevk eder ya eylemden alıkoyar ya da eylemi gerçekleştirmeye yönelik bir etkiye sahip olmaz.³⁴ Dolayısıyla eylemi gerçekleştirebilmek için istitaât yeterli görülmemiştir. Bunun yanında kişiyi o eyleme sevk edecek dâ'î veya kasıt gibi zihinsel bazı etkenlerin bulunması gerekmektedir.

Kişinin bir eylemi gerçekleştirebilmesi için zikredilen bu üç unsurun da birlikte bulunma zorunluluğu yoktur. Eyleyen kişi, *istitaâ* yani *güç yetirebilme* yetisinden yoksun olduğunda, kişi eylemi gerçekleştiremez. Dolayısıyla istitâa, eylem için hayati önem taşımaktadır. Buna karşılık, herhangi bir çağrı veya kasıt olmadan kişi eylemde bulunabilir. Kâdî buna örnek olarak, kişinin yanılarak veya uyku halindeyken yaptıklarını zikretmiştir.³⁵ Çünkü uyku hali veya yanılığ esnasında kişinin bilinci devre dışıdır. Sadece dâ'î yapabileceği gücüne sahip olup kişiyi bir eyleme sevk edebilmektedir. Buna örnek olarak Allâh'ın, ibadetleri yapmasına karşılık mükelleflere vaatle bulunması, yani teşviki ve yapmadığı takdirde cezalandırılması yönündeki caydırıcılığı zikredilebilir.³⁶

Dâ'î, tamamıyla zihinsel süreçle alakalı bir kavramdır. Kâdî'ya göre dâ'î, eylemle değil, bizzat eyleyenle ilgili durumları ifade eder.³⁷ Dâ'îleri zihinsel süreçle irtibatlandıran Kâdî'ya göre bunlar; zihinsel açıdan ilim, itikad veya zanna dayanmaktadır. İnsanı eylemi gerçekleştirmeye sevk eden ve bizzat eylemin kendisinden kaynaklanan bu özellikler şunlardır: Eylemin hüsün olması, eylemin salt menfaât olması, eylemde herhangi bir açıdan menfaâtin bulunması, eylemin menfaate sevk etmesi veya zararın bertaraf edilmesidir.³⁸ Kişi herhangi bir eylemde menfaâtin olduğunu bildiğinde, zannettiğinde veya buna inandığında, bu durum onu eylemi gerçekleştirmeye sevk eder.³⁹ Yani eylemde var olan menfaate yönelik zihinsel durum, kişiyi ilgili eylemi gerçekleştirmeye sevk etmektedir.⁴⁰ Aynı şekilde kişi eylemin kabîh (çirkin) olduğunu veya onda herhangi bir zararın bulunduğunu bildiğinde, zannettiğinde veyahut buna inandığında bu durum, onu eylemi gerçekleştirmekten alıkoymaktadır.⁴¹ Zararın bertaraf edilmesi ve menfaâtin sağlanmasına yönelik bu tür durumlarda; zann ve itikad kesin bilginin yani ilmin yerine geçebilmektedir.⁴²

Kâdî'ya göre eylemin, kendisinden kaynaklanan özellikleri tespit edilmeden, onun devâ mi yoksa savârif niteliğine mi sahip olduğunun tespiti imkansızdır. Öyle ki akıl, eylemde var olan faydanın büyüklüğünü bilir veya buna inandığında bu dâ'î, eylemin gerçekleştirilmesine yönelik bir zorlama (مَلْجَأ) veya harekete geçiren bir güç olur. Aynı şekilde yapılacak eylemde büyük bir zararın varlığının bilinmesi veya buna inanılması durumu da ilgili eylemi gerçekleştirmekten alıkoyan bir etkiye sahiptir.⁴³ Ancak bu etki, eylemi gerçekleştirme hususunda zorlayıcı değil, yönlendirici bir niteliğe sahip olur. Yani, dâ'înin eylemi gerçekleştirmeye veya onu sakındırmaya yönelik yönlendirici bir etkisi olmakla birlikte, eylemi yapmaya

³⁴ Kâdî, *el-Muğnî*, 8/67, 6-1/150.

³⁵ Kâdî, *el-Muğnî*, 8/67, 6-1/152.

³⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 6-1/149; Allâh, mükellefin ibadet etmeye yönelik çağrılarını; yaptığı takdirde sevap kazanmaya teşvik etme ve yapmadığında ise cezayla korkutmak suretiyle güçlendirmiştir. Ancak buna rağmen, şehvet vb. bazı sebeplerden dolayı mükellef, şehvetin galip gelmesinden dolayı, ibadeti gerçekleştirmeye yönelik çağrılara uymayarak eylemi gerçekleştiremeyebilir. Dolayısıyla, aklen lütuf ve maslahat olduğundan Allâh'ın kullarına yönelik şer'î teklifi sahih olur. Kâdî, *el-Muğnî*, 6-1/149.

³⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 6-1/149; Râzî, dâ'î ve savârif kavramlarını kalbe ilgili durumla ilgili kullanmıştır. bk. Muhammed er-Râzî Fahrüddîn, *Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 19/169, 7/102, 133.

³⁸ Kâdî, *el-Muğnî*, 14/355, 6-1/157. Bunlara yönelik herhangi bir zann, itikad veya bilgi, insanı eyleme sevk etmesi için yeterli görülmemiştir.

³⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 12/209, 8/67, 69.

⁴⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 12/197.

⁴¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 12/210, 6-1/149, 150.

⁴² Kâdî, *el-Muğnî*, 6-1/155.

⁴³ Kâdî, *el-Muğnî*, 12/369.

veya yapmamaya yönelik zorlayıcı bir fonksiyonundan söz edilemez. Dolayısıyla dâ'îlerin hükmü icâba değil ihtiyara yöneliktir.⁴⁴

Bir eylemin yapılmasına veya yapılmamasına yönelik dâ'îler, birden fazla olabildiği gibi kuvvet açısından da birbirinden farklı olabilmektedir. Dolayısıyla dâ'îlerin etkisi birbirinden farklıdır.⁴⁵ Kâdî'ya göre haberin nakline yönelik dâ'îler, nitelik açısından da birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılıklar, nakli gerektiren dâ'îlerin çeşitli yönlerden farklılık arz etmesiyle meydana gelir. Aynı zamanda kişinin haberin nakline yönelik eylemi, dâ'îlerin gücü/kuvvetiyle doğru orantılıdır. Bir eyleme yönelik güçlü dâ'îler, kişiyi onu gerçekleştir-meye daha çok motive ederken, etki açısından daha zayıf olan dâ'îler de daha az oranda kişiyi eylemi gerçekleştirmeye yönlendirir. Dolayısıyla aynı dâ'îlere sahip iki haberin aynı oranda nakledilmesi gerekir. Çünkü bunların naklini sağlayan asıl unsur, (yani dâ'î) aynı kuvvete sahiptir. Bu doğrultuda, aynı durumu paylaşan ve aynı zaman diliminde bulunan iki haberden birinin nakledilip diğerinin nakledilmemesi doğru/caiz değildir.⁴⁶ Yani bir şeyin nakli, âdet/ العادة yasası çerçevesinde devâî/ الدواعی ve ihtiyacın kuvveti doğrultusundadır.⁴⁷ Buna örnek olarak Kur'ân'a muarız bir metnin varlığıyla ilgili haberin geçersizliği zikredilebilir.⁴⁸ Âdet böyle bir metnin ortaya çıkmadığı ve nakledilmediği üzere cereyan etmiştir. Şayet böyle bir metin olmuş olsaydı الدواعی/ dâ'îler onu ortaya çıkarmaya yönelik olurdu. Zira bir taraftan meydan okuyan bir Kitap varken, diğer tarafta onu geçersiz kılmak için canla başla çalışan muhalifler bulunmaktadır. Böyle bir ihtimalin bulunması dahi çok büyük bir önem arz ederdi. Bununla beraber böyle bir metnin varlığını aynı zamanda Hz. Peygamber'in haberlerinden de öğrenmiş olurduk. Bununla ilgili haberlerin nakledilmemesinin tek bir nedeni böyle bir şeyin olmamasıdır. Şayet böyle bir şey var olmuş olsaydı mutlaka nakledilirdi.⁴⁹ Kâdî, hocalarından naklettiği şu sözle de görüşünü desteklemiştir: "Kur'ân'a karşı bir rakip çıkmış olsaydı, onun Kur'ân'dan daha fazla nakledilmesi gerekirdi. Zira onun aktarılmasına yönelik ihtiyaç ve devâî daha güçlüdür." Buna göre haberlerin nakli konusuna dâ'î ve ihtiyaç faktörü diğer mutezili âlimlerce de benimsenmiştir.⁵⁰

Kâdî, dâ'îlerin kuvvet ve durumlarına göre, haberlerin nakliyle ilgili şöyle bir genelleme yapmıştır: "Haberlerden bir kısmının kesinlikle nakledilmiş olması gerekir, bunun aksi mümkün değildir. -Bir kısmının da nakledilmeme ihtimali bulunmakla birlikte, nakledilmiş olma ihtimali daha yüksektir. - Diğer bir kısım haberin ise çeşitli sebeplerden dolayı nakledilmiş olma ihtimaliyle nakledilmemiş olma ihtimali birbirine denktir. Bunlardan bir kısmının nakli zarûrî olmayabilir. Bu tür haberlerden naklinde ve yayılmasında fayda bulunmayanların nakli hoş karşılanmayabilir."⁵¹

Kâdî'ya göre nakline yönelik dâ'îlerin kuvvetli olduğu bir haberin nakledilmesi vacip-tir/zarûrîdir. Dolayısıyla insanların bilgisine ihtiyaç duydukları ilginç, nadiren meydana gelen veyahut olağan dışı/mucize olan haberlerin nakledilmesi bir zorunluluktur. Böyle bir haberin mütevâtir derecesinde nakledilmemiş olması, onunla ilgili olayın meydana gelmediğine işaret olarak kabul edilir.⁵² Örneğin; herhangi bir zaman diliminde büyük bir fitnenin veya büyük bir topluluk arasında bir savaşın meydana gelmiş olup da nakledilmemiş olması doğru değildir. Aynı şekilde insanların, imamın namazda okuduğu ayetleri nakletmemeleri normal

⁴⁴ Kâdî, *el-Muğnî*, 6-1/150-151, 152.

⁴⁵ Kâdî, *el-Muğnî*, 14/356.

⁴⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/401.

⁴⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/231. (Kur'ân'a muhalif bir metnin var olabilirliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 16/231-235.)

⁴⁸ bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 16/62.

⁴⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/303, 16/229, 16/302.

⁵⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/23; Hârûnî, *el-Mücâz*, 3/113. Bu kavram diğer Alimlerce de kullanılmıştır. Örneğin bk. Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkullânî, *İcâzu'l-Ku'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dâru'l-Meârif, 2009), 30; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 318.

⁵¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/400.

⁵² Kâdî, *el-Muğnî*, 15/403.

iken; imamın, namazın olağan akışı dışında açık bir şekilde yanılması durumunda bunun nakledilmemesi normal bir durum değildir. Böyle bir iddianın ortaya atılması da doğru değildir.⁵³

Kādî, dâ'î'nin haberin nakli üzerindeki bu etkisinden yola çıkarak bazı haberleri tespit etme yoluna gitmiştir. Özellikle teklif konusuyla alakalı haberlerde bu kaideyi işlevselleştirmiştir. O, bundan hareketle ispatı sem'î delillere dayanan hususların kesinlikle nakledilmiş olması gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir konuyla ilgili naklin yokluğu, hükmün yokluğunu gerektirir. Çünkü delil bulunmadığı bir konuda, Allâh'ın insanları sorumlu tutması caiz değildir.⁵⁴ Kādî, bu kaideyi, hüccet ve ilim ifade eden haberler kategorisi için zikretmiştir. Bu konuyla ilgili haberler, idrak gibidir. Eğer var ise idrak ederiz. İdrak edemiyorsak o şey yoktur. Var olduğu halde nakledilmesi gereken bir şey nakledilmemişse demek ki yoktur. Örneğin Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halife olduklarını biliyorsak, ikisinin arasında başka bir halifenin olmadığını da biliriz.⁵⁵

Dâ'îlerin haberin tespitinde veya nefyedilmesinde etkin rol oynayabilmesi için hüccet olabilecek ve ilim gerektirecek bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte ilk etapta bir olaya veya habere tanıklık edenlerin sayısının az olması, herkesi ilgilendirmemesi gibi durumlarda ilgili haberin hüccet olabilecek derecede nakledilmesi bir zorunluluk değildir. Bu bakış açısı doğrultusunda Kādî'ye göre *ayın yarılmaması* gibi az kişinin kaynaklık/tanıklık ettiği bazı konularla ilgili haberlerin ilim ifade edecek veya hüccet olabilecek derecede nakledilmemesinden dolayı geçersizliğini iddia etmek doğru değildir.⁵⁶ Yani bu gibi az kişinin kaynaklık ettiği haberlerin çok kişi tarafından aktarılmasına gerek yoktur. Dolayısıyla Kādî'ye göre az kişi tarafından aktarılmış olması, bu tür haberlerin reddi noktasında bir kriter olarak kabul edilmez.

Kādî'ye göre âdet yasaı, bir toplulukta yaygınlaşmış olan bir duruma ters düşen veya muhalif olan bir inanç veya anlayışı ortaya çıkarmaya yöneliktir. Kimse çıkıp da bazı sebeplerden dolayı onu açığa vurmamak istemediler diyemez. Hiçbir şey, var olan muhalefeti gizleyemez. O şey, er geç ortaya çıkar. Kādî'ye göre kimse şunu diyemez: "Her ne kadar gerçekte birbirlerine muhalif olsalar da bazı amaçlardan/gerekçelerden dolayı onu ortaya çıkarmadılar." Çünkü muhalefeti ortaya çıkarmayı engelleyecek hiçbir amaçtan söz edilemez. Şayet *korukdan* derlerse; bu da süreklilik arz eden bir durum değildir. Bilenleri çok olduğundan, bunun ortaya çıkması engellenemez."⁵⁷

Kādî'ye göre haberin nakil düzeyi üzerinde farklı etkilere sahip olan dâ'îler, özellikleri bakımından birbirinden farklıdır. Haberin naklini gerektiren bu dâ'îler, farklı konularla alakalı olabilmektedir. Kimisi dini, kimisi psikolojik, kimisi de toplumsal bir sebepten kaynaklanabilmektedir. Kādî'nin meşhur öğrencisi el-Basrî de haberin nakliyle alakalı dâ'îleri, dini (دواعي الدين) ve örfi (دواعي العادة) diye iki guruba ayırmıştır.⁵⁸ Şimdi de Kādî'nin ele aldığı farklı konulara dair dâ'îleri, daha tafsilatlı bir şekilde ele almaya çalışalım.

1.2. Dâ'înin Dini Yönü

Kādî'ye göre haberin naklini gerektiren dâ'îlerin başında, onun dinî bir niteliğe sahip olması gelmektedir. Çünkü bu dâ'îler, haberin nakline yönelik en kuvvetli etkidir. Kādî'ye göre haberi nakleden kişinin, nakledeceği şeyi din olarak kabul edip onun naklini dini bir zarûrat olarak benimsemesi, bu dâ'înin gücüne güç katmaktadır. Özellikle bu husus, eğer teklif ile ilgiliyse, mükellif de hikmet sahibi Allâh ise, O'nun irad ettiği teklifin tamamlanması için bunun nakline yönelik çağrılarının daha da kuvvet kazanması gerekir. Kādî'ye göre bu şekilde

⁵³ Kādî, *el-Muğnî*, 15/401.

⁵⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 16/60.

⁵⁵ Kādî, *el-Muğnî*, 16/58-59.

⁵⁶ Kādî, *el-Muğnî*, 16/61-62.

⁵⁷ Kādî, *el-Muğnî*, 17/208.

⁵⁸ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/547.

farklı niteliklere sahip pek çok dâ'î bulunmaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla bu tür dâ'îlere sahip bir haber, nakil açısından diğerlerinden farklı olmalıdır.

Haberin dini bir konuyla alakalı olması, aktarılması açısından önemli olmakla birlikte, bütün dini haberlerin nakil durumu da aynı düzeyde olmamıştır. Zarûrî bilgi/ilim ifade eden haber veya nazarî bilgi/ilim ifade eden haberin nakil durumuyla; amel gerektiren haberin nakil durumu aynı seviyede değildir. Kâdî da haberin nakil durumunu, haberin epistemolojisiyle bağlantılı bir şekilde ele aldığından, dini niteliğe sahip dâ'îleri de buna göre sınıflandırmıştır. Dolayısıyla haberin nakil durumu üzerinde dururken, bu farkın gözetilmesi gerekmektedir.⁶⁰

Kâdî'ya göre dini konularla ilgili dâ'îler, teklif devam ettiği müddetçe var olmaya devam eder ve değişmez. İslam dini son ilahi din olduğuna göre, teklifin devamlılığı için, buna dair bilginin sonraki nesillere aktarılması gerekmektedir. Nakline yönelik etkenlerin kuvvet kazandığı olay, büyük bir çoğunluğun huzurunda cereyan eder, onlar da bunu naklederse, bu durum asırlar boyunca süreklilik arz eder. Çünkü bilme hususunda kendilerine haber verilen kişiler, nakledenler (haberi aktaranlar/kaynak) konumuna gelmişlerdir. Ancak olay az kişi huzurunda cereyan ettiğinde bilgi konusunda kendilerine haber verilenler, o bilginin nakledenleri konumuna geçemediklerinden bu hüküm geçerli olmamaktadır. Bu durumda naklin zayıflaması engellenemez.⁶¹

Kâdî'nın bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi, haberin dini niteliğe sahip teklifle alakalı olması, naklinin gerekliliği için yeterli değildir. Bunun yanında haberin aktarılmasını sağlayacak derecede kişilerin bunda bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla az kişinin tanıklık ettiği haberin, zarûrî bilgi ifade edecek bir çoğunluk tarafından aktarılması zorunlu değildir. Yani; olay veya haberin az kişinin huzurunda meydana gelmesi durumunda, ilim ifade etmesi zarûrî değildir. Bu düşünceden yola çıkan Kâdî'ya göre ayın yarılması, ağacın Hz. Peygamber'in yanına gelmesi vb. konularla ilgili haberlerin geçersiz olduğu iddiası temelsizdir. Çünkü buna tanıklık edenlerin sayısı az olabilmektedir.⁶²

Kâdî'ya göre teklifle alakalı olan dini hükümler aynı zamanda *hüccettir*. Dolayısıyla haberin hüccet olmasıyla nakli arasında bir bağlantı vardır. Buna göre; zarûrî bilgi ifade eden haber kategorisinde yer almayan (nazarî bilgi ifade eden) haberin hüccet olabilmesi için, beraberinde onun naklini gerektiren; mucize, olağanüstü bir duruma sahip olma veya süccet olması gibi dâ'îlerin bulunması gerekmektedir. Bununla birlikte arada geçen uzun sürede muhbirlerin durumlarının bilinmesine yönelik kuvvetli çağrılarının bulunduğu bilinmesi de gereklidir. Ancak bu şekilde, nakil açısından haberin her tabakada eşit seviyede olduğu bilinemez.⁶³ Kâdî, bu şartı zarûrî bilgi ifade eden mütevâtir haber için ileri sürmüştür.⁶⁴ Câhız da aslı sahih olan ve yayılmasına yönelik bir dâ'î bulunan haberin delâletini duyular gibi kabul etmektedir.⁶⁵

Kâdî, haberin naklini gerektiren dini dâ'îlere örnek olarak Kur'an-ı Kerim ve diğer dini hükümleri zikretmiştir. Ona göre Kur'an-ı Kerim, her ne kadar nakledilmek suretiyle aktarılmış olsa da sürekli kendisiyle istidlâlde bulunduğu için sürekli yenilenen bir olay gibi canlılığını korumaktadır. Nakil açısından diğer mucizeler ile Kur'an mucizesinin durumu birbirinden farklıdır. Diğer mucizeler, sadece belirli vakitlerde gündemde olduklarından onların

⁵⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/400.

⁶⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/53.

⁶¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/54, diğer peygamberlerin mucizelerini ortaya çıkarılmaya yönelik çağrılar var ise nakledilmeleri zarûrî olur. Ancak nakillerine yönelik güçlenen çağrılar yoksa, onları bilmenin tek yolu sem'î kalır. Bazen de delil veya şüpheye (Kâdî, buna örnek olarak Hristiyanların tevâtürünü zikretmiştir.) dayandığına bakmaksızın, dinlerin nakline yönelik dâ'îlerin güçlenmesi mümkündür. Yani naklin kuvvet kazandığı ikinci bir durum ise, diğer dinler ile alakalıdır. Kâdî, *el-Muğnî*, 16/53, 16/54.

⁶² Kâdî, *el-Muğnî*, 16/62.

⁶³ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/127.

⁶⁴ bk. Abdulvasıf Eraslan, *Kâdî Abdülcebbar'da Haber Nazariyesi* (Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 75.

⁶⁵ Câhız, *er-Resâil*, 3/71.

naklinde zayıflama meydana gelebilir. Kur'an'ın durumu böyle değildir. Tevhide, helal-harama nakli ve akli delillere sürekli dikkatleri çektiğinden; okunması sevap olduğundan ve kendisiyle ibadetler icra edildiğinden, ezberlenmesine yönelik çağrılar sürekli kuvvetlenmektedir. Bunun yanında bütün ilimlerin ona olan ihtiyacı ve dünya-ahiret açısından düşünüldüğünde bir düstur olarak kabul edilmesi vs. gibi durumlar, nakline yönelik çağrılar daha da kuvvetlendirmektedir.⁶⁶

1.3. Dâ'înin Psikolojik Yönü

Kâdî'ya göre, her ne kadar bazı durumlarda dâ'îler, haberin gizlenmesine yönelik telkinlerde bulunsalar da haberlerde asıl olan onun gizlenmesi değil, ortaya çıkması ve yayılmasıdır. İnsanlar haberleri aktarma neticesinde, psikolojik olarak rahatlamaktadır. Dolayısıyla haberin aktarılması *asıl* konumundadır. Bu doğrultuda cehalet, insanın canını sıkıdığından ve kalbini daralttığından *arızı* bir sebep olarak kabul görmektedir. Bundan dolayı akıl sahibi insan öğrenmek ve arızı sebepleri ortadan kaldırmak suretiyle rahatlamak istemektedir.⁶⁷

Nefsin haberin yayılmasına fitraten meyletmesi ve buna yönelik dâ'îlerin güçlü olmasından dolayı bazı kelâmcılar, haberlerin yayılmasını ihtiyar (iradeyle seçilebilen) kabilinden görmeyip fitrattan görmüşlerdir. Bunun sebebini de haberin gizlenememesi ve herhangi bir şekilde yayılmasına bağlamışlardır. Kâdî'ya göre bu düşünce, onları haber naklinin ihtiyari olmayıp zarûrî ve fitri olduğu zannına sevk etmiştir. Kâdî, haberin yayılması durumunu fitratla bağdaştırma görüşünü kabul etmeyerek haberin yayılmasını psikolojik etkenlere dayandırmıştır. Kâdî, bunun için (دواعي النفس) (psikolojik sâikler/ güdüler/ etkenler/ çağrılar/ yönelimler) terkiğini kullanmaktadır. Buna göre haberin yayılıp gizlenememesi, nakline yönelik psikolojik dâ'îlerin (دواعي النفس) kuvvetli olmasındandır. Çünkü "Bizden birinin canını sıkıyan bir durum ortaya çıktığında, ondan kurtulmak isteriz. Bir şeyde de rahatlık gördüğümüzde ise onun devam etmesini isteriz."⁶⁸ Dolayısıyla haberlerin nakli konusu fitrî/zorunlu değil, ihtiyari bir durumdur.

Kâdî'ya göre, herhangi bir haberin ortaya çıkarılmaması ve konuşulmaması, onu ortaya çıkarmaktan daha zordur. Yani her ne kadar bir haberi gizlemek daha rahat görünse de aslında daha zordur. Ortaya çıkarılmaması yerilse ve gizleyeni övgüye mazhar olsa da sırrın korunması kişiye zor gelir. Bundan dolayı insanlardan sır ifşa edenlerin sayısı çok, gizleyenlerin sayısı ise azdır. Sanki nefis onu ifşa etmekle bir nevi rahatlamış olmaktadır.⁶⁹ Bundan dolayı insanları rahatlatan diğer hususlarda olduğu gibi sırrın ortaya çıkarılmasına yönelik devâî/الدواعي daha kuvvetlidir. Böylece kişi nefsinin/gönlünün daralmasından, keder ve ıstıraptan kurtularak bir rahatlık ve ferahlama hissetmektedir.⁷⁰

Haberin aktarılmasına etki eden psikolojik durumlar, birbirinden farklı olabilmektedir. Kişi, yayılmasında bir üstünlük ve güzellik bulduğu için veya bu şekilde inandığı için, bildiklerini bilmeyenlere aktarmaya çalışır. Kişinin bu arzusu, haberin nakline yönelik güçlü dâ'îlerdendir.⁷¹ Kişiler, bu tür haberleri gündemlerine alıp başkasına anlatarak ayrıcalıklı bir konum elde etmeye çalışır. Bilgi sahibi olmanın getirdiği üstünlük psikolojisi, bu açıdan haberin nakline yönelik dâ'îler çerçevesinde yer almaktadır.

Bir olayın nadiren meydana gelmesi, olağanüstü bir niteliğe sahip olması ve ilk defa duyulan bir şey olması da haberin nakline yönelik güçlü dâ'îlerdendir.⁷² Bunun bir neticesi

⁶⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/162.

⁶⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/399, Kâdî 'Abdülcebbâr b. Aḥmed, *Tesbitu delâil'i'n-nübüvve*, çev. Mehmet Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, ed. Hüseyin Hansu (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 256.

⁶⁸ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/399.

⁶⁹ Kâdî, *Tesbitu delâil'i'n-nübüvve*, 256-258.

⁷⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/399.

⁷¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/400, 6/53.

⁷² Kâdî, *el-Muğnî*, 15/401.

olarak insanlar, olağanüstü, garip ve nadiren meydana gelen olayları anlatmaya daha fazla heveslenmektedirler.

Kimi zaman ortaya çıkarılması gereken bir şey, onu ortaya çıkaran kişi için, bir fazilet sebebi sayılabilir. Faziletin söz konusu olduğu böyle bir durumun ortaya çıkarılmasına yönelik rağbet ve girişimin varlığı kaçınılmazdır. Bu rağbet, olayın ortaya çıkması adına bir dâ'îdir. Dolayısıyla rağbet edilen ile rağbet edilmeyen olay, haber ve bilginin aktarılma durumları birbirinden farklıdır.⁷³ Bu durum da insan psikolojisiyle doğrudan alakalıdır. Özellikle kişinin toplum içerisinde kendisine bir konum elde etme çabası ve bir prestije sahip olma gayreti, rivayetlerin aktarılması üzerinde de bir etkiye sahip olmuştur. Olay, haber veya bilginin ortaya çıkarılmasına yönelik faziletten kaynaklanan bu istek, insanları nakle sevk eden bir dâ'îdir. Ayrıca kendisi aktarmasa da başkası aktaracak düşüncesi de Kādî tarafından haberin nakline yönelik en güçlü dâ'îlerden kabul edilmiştir.⁷⁴

Kādî, bilgi sahibi kişinin psikolojik durumu için üç ihtimalden söz etmektedir. Birincisi; kişi fazilet ve erdem olduğu düşüncesiyle, bilginin sadece kendisi tarafından bilinmesini isteyebilir. Bu durumda kişi bilgiyi gizler ve elinde tutmaya çalışır. İkinci bir durum; kişi fazilet ve erdemi bilginin ortaya çıkmasında bulur ki; bu durumda onu yaymaya çalışır. Bu durum, haberin nakli için bir dâ'î olarak kabul edilir. Üçüncüsü; yayıp yaymaması konusunda kararsız kalmaktadır. Bu durumda kişinin bildiği bu bilgi, ortaya çıkıp yaygınlaştıktan sonra kişiyi bunda ayrıcalıklı kılacak bir husus söz konusu olmaz. Dolayısıyla bu bilginin gizlenmesine dair bir dâ'îden söz edilmez. Bilakis dâ'îlerin tamamı bu bilginin yayılması yönünde olur.⁷⁵

2. Haberin Nakline Engel Olan Etken Olarak Sârif/Savârif

Bir önceki konuda kişiyi eyleme sevk eden hususlar aynı zamanda savârif kavramı için de geçerlidir. **الصوارف** kavramı eylem meydana gelmeden önce zihinsel süreç itibarıyla dâ'î ile aynı doğrultuda olup eylem aşamasında ise ters yönde bir etki yaratmaktadır. Dolayısıyla dâ'î, eylemi meydana getiren etkeni temsil ederken savârif ise kişiyi eylemi gerçekleştirmekten alıkoyan etkeni temsil etmektedir. Biz de bu başlık altında Kādî'nin fikirleri çerçevesinde sârif/savârif kavramını ve bunun haberin nakline olan etkisi açısından ele almaya çalışacağız.

2.1. Savârif Kavramı ve Haberin Nakline Etkisi

Haberin nakline yönelik dâ'îler bulunduğu gibi, onun naklinden alıkoyan ve naklini zayıflatan etkenler de vardır. Kādî, bu engellere es-savârif **الصوارف** adını vermektedir. Sözlükte; bir şeyden yüz çevirme, uzaklaştırma⁷⁶ manasına gelen bu kavramın, Kādî tarafından yapılan herhangi bir tanımına rastlamadık. *el-Muğnî*'nin muhakkiki, şu tarifi Kādî'nin öğrencisi olan Şerîf el-Murtazâ'ya nispet etmektedir: "Çeşitli sebeplerden dolayı bir şeye güç yetirebilen kişiyi, onu yapmaktan alıkoyan şeydir."⁷⁷ Zemahşerî (öl. 538/1144) de bu kavramı **الموانع** kelimesiyle eş anlamda kullanmıştır.⁷⁸

Savârif kavramı Kādî tarafından bir nevi **الداعي**/dâ'î kavramının zıt anlamlısı şeklinde kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında *savârif*'in bir nevi dâ'î niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu nitelik, anlam açısından dâ'îyle zıt yönden bir etkiye sahiptir. Örneğin; insanların bilmesine gereksinim duyduğu bir haberin nakli için *ihitiyaç* dâ'î niteliğini taşımaktadır.

⁷³ Kādî, *el-Muğnî*, 15/403.

⁷⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 15/403.

⁷⁵ Kādî, *el-Muğnî*, 16/53.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "صرف" mad.

⁷⁷ Eserim kendisine ulaşamadığımızdan muhakkikin dipnot bilgisiyle yetinmek zorunda kaldık. bk. el-Murtazâ, *el-Hudud ve'l-hakâik*, 164. (Kādî, *el-Muğnî*, 15/402, 2 numaralı dipnottan naklen.)

⁷⁸ Ebû Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed *ez-Zemaşerî*, *el-Keşşâf an hağkâiki ğavâmizi't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/675.

1030 | Abdulvasıf Eraslan. İslam'da Akılcı Yaklaşımın Rivayet Felsefesi ...

Ancak herkesin bildiği bir bilginin nakline ihtiyaç duyulmadığından *iẖtiyacı̱n bulunmaması* durumu ise bir s̱ariftir. Yani bir etken çift yönlü olarak hem ḏâ'î hem de s̱arif olabilmektedir.

Demir'in de ifade ettiğine göre Kādî, kişiyi fiili yapmaktan vazgeçiren gücü de *s̱arif/savârif* kelimesi ile tanımlar. Yani, mevcut güdünün harekete geçmemesi hali s̱ariftir.⁷⁹

Kādî'dan önce usûlcüler ve kelâmcılar tarafından bu kavramı terim anlamıyla kullanan kimseye rastlamadık. Kādî'nın çağdaşı olan Bâkılânî, az da olsa bu kavramı istilahi anlamda kullanmıştır. Ancak Kādî'dan sonra öğrencisi el-Basrî⁸⁰, Ebû Ya'lâ⁸¹ ve Cüveynî⁸² gibi âlimler, eserlerinde s̱arif ve savârif kavramlarını terim anlamıyla sıklıkla kullanmışlardır.

Dâ'îde olduğu gibi, savârif de eylemden önce var olan ve kişinin zihinsel süreciyle alakalı bir durumdur. Dolayısıyla bu kavram da kişiyi bir fiili yapmaya sevk eden etkenlerle bağlantılıdır. Kādî tarafından insanı eylemden alıkoyan savârif, eylemin çirkinliği, zararlı olması, herhangi bir zararı bulundurması veya faydayı bulundurmaması gibi sebeplerden kaynaklanabilmektedir. Bu durumlarda zann, ilmin yerini tutabilmektedir.⁸³

Kişi, gerçekleştirmek istediği eylemde kubhun varlığını idrak edip de o çirkinliğe ihtiyacının olmadığını bildiğinde, o eylemi gerçekleştirmekten uzak durur. Böylece o eylemi seçmemiş olur.⁸⁴ Bununla birlikte sadece ilim değil, aynı zamanda kişiyi eylemden alıkoyan savârifin varlığına yönelik zann da kişiyi eylemden alıkoymaya sebebiyet verebilmektedir. Yani bu konuda kesin bilginin/ilmin varlığı şart değildir. Kādî, buna örnek olarak şunu zikretmektedir: İçki sofrasının kurulması, meşru olmayan bir eğlence ortamının hazırlanması veya çalgı aletlerinin icraya hazır olması durumu, çeşitli yanlışlıkların yapılmasına zemin hazırlayacağı hususunda zann-ı gâlib, ilim yerine geçer.⁸⁵ Kişinin gittiği bir yolda tehlikenin varlığına yönelik ikaz, zann ifade etmesine rağmen kişiyi o yola gitmekten alıkoyabilmektedir. Burada da zann, kişiyi eylemden alıkoymaya yetmektedir. Bundan dolayı savârifî zihinsel süreçte sadece ilim üzerinden temellendirmek doğru değildir.

Kādî'ya göre haberde asıl olanın, onun naklini gerektiren dâ'îlerin bulunması olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bir olayın veya haberin nakil açısından engellenmesine yönelik savârifin bulunması ise arızı bir durumdur. Örneğin yöneticilerin/ idarecilerin korkutması, zorlama ve nakilden alıkoyma gibi sonradan ortaya çıkan ve asıl olmayıp arız olan sebepler bu kabildendir. Haberde böyle bir durumun fark edilmesi, ilgili haberin nakledilmemesi adına geçerli bir sebeptir. Böyle bir etkenin bulunmaması durumunda ise bunun nakledilmesi vaciptir/bir zorunluluktur.⁸⁶

Topluluk için düşünüldüğünde Kādî'ya göre belirli bir zaman dilimi içerisinde insanları görüş birliğine varmaktan alıkoyan bir savârifin varlığı durumunda onunla hükmetmek gerekir. Çünkü bu etken, insanların ilgili eylem üzerinde ittifak etmelerini engelleyici bir etkiye sahiptir. Bu açıdan savâriفة bakıldığında aynı zamanda insanların ortak bir eylemde bulunmasını sağlayan bir dâ'î niteliğindedir. İnsanları aynı eylemi gerçekleştirmekten alıkoyan bir s̱arif bulunmadığında, ilgili konudaki âdetlere müracaat etmek gerekir. Zira birleştirici bir amaç bulunmadığında, insanların bir araya gelmesi âdeten mümkün değildir. Çünkü terkler, insanların aynı eylem etrafında birleşmelerine imkân vermemektedir.⁸⁷

⁷⁹ Osman Demir, *Kādî Abdülcebbar'da İnsan Psikolojisi- Güdüler (Devâî) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 33.

⁸⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/60.

⁸¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde fi uşûli'l-fıkh*, 3/778.

⁸² Cüveynî, *Kitâbu't-Telhîs*, 2/23-24.

⁸³ Kādî, *el-Muğnî*, 14/356, 6-1/155.

⁸⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 6-1/149.

⁸⁵ Ebu'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar b. Ahmed b. el-Halil b. Abdillâh el-Hemedânî, *Şerhu'l-uşûli'l-hamse*, trc. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013), 89.

⁸⁶ Kādî, *el-Muğnî*, 15/402.

⁸⁷ Kādî, *el-Muğnî*, 16/51.

Haberlerin nakli konusunda haberin yalan olması, onun için bir sârifdir. Çünkü yalanda aynı zaman diliminde insanların ittifak edebilecekleri birleştirici ortak bir nokta bulunmamaktadır. Dolayısıyla aralarında herhangi bir iletişim ve uzlaşma bulunmayan insanların aynı yalanda birleşmeleri âdeten ve aklen imkansızdır.

Savârifle ilgili bu genel bilgiyi aktardıktan sonra şimdi de haberin naklini engelleyen veya zayıflatan savârifin neler olabileceğini, Kâdî'nin fikirleri etrafında ele almaya çalışalım.

2.2. Sıradanlaşma ve İhtiyaç Etkeni

Kâdî, nakil açısından haberlerin tamamını aynı düzeyde görmemektedir. Haberi, dini bir niteliğe sahip olup olmaması açısından iki grupta ele aldıktan sonra dini bir niteliğe sahip olmayan haberleri savârifin etkili olduğu haber alanı içerisinde zikretmiştir. Zira ona göre dini konulara dair haberlere yönelik ihtiyaçlar muvakkit olmayıp teklif süresince güncelliğini korumaktadır.

Kâdî'ya göre haberin naklini engelleyen sâriflerden biri, herhangi bir konuya dair bilgi veya haberlerin sıradanlaşmasıdır. Sıradanlaşma ise birkaç şekilde olabilmektedir. Bunlardan biri, kişinin yaptığı bir eylemin olağan (على طريق العادة) bir şey olmasıdır. Böyle bir şeye yönelik haberin, toplum tarafından aktarılması imkân dahilindedir.⁸⁸ Çünkü sıradan bir bilginin aktarılmasına yönelik herhangi bir eğilimin bulunmaması makul bir durumdur. Nitekim nakline yönelik ihtiyaç bulunmayan yiyecek içecek, süreklilik arz eden durumlar, güneşin doğması ve batması, geçimle ilgili hususlar vb. şeylerin nakledilmemesi, Kâdî tarafından gizleme kapsamında değerlendirilmemiştir. Hayatın olağan akışı içerisinde bulunan bu hususlar, haberin nakline yönelik sârif olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu tür hususların/bilgilerin büyük topluluklarca nakledilmemiş olması imkân dahilinde görülmüştür.⁸⁹

Sıradanlaşmanın bir diğer şekli de bir şeyin sürekli tekrar edilmesi neticesinde meydana gelmektedir. Sürekli tekrar edilen bir şeyin naklinde azalmanın meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü tekrar sonucu ilgili haber veya bilgi aslı itibarıyla apaçık; yani herkesçe bilinen/zahir olan bir şey haline gelmektedir. Bir uygulamanın, haberin veya bilginin toplumda yaygınlaşması durumunda, nakline yönelik herhangi bir ihtiyacın kalmaması imkan dahilindedir. Dolayısıyla bir şeyin sıradanlaşması veya normalleşmesi, ona olan teveccühü/yönelimi de azaltmaktadır.⁹⁰ Kâdî bu durumun, daha çok dini konular dışındaki haberler için söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Haberin nakline olumsuz anlamda etki eden bu husus da haberlerin nakline yönelik savârifden kabul edilmiştir.⁹¹

Kanaatimizce bu durumun sadece din dışı bilgi ve haberlerle sınırlandırılmamalıdır. Zira gündelik hayat içerisinde sürekli uygulanan ibadet ve ritüeller de toplumu oluşturan bireyler için sıradanlaştığından, her ne kadar uygulanmaya devam edilse dahi ona dair haberler gündemden düşebilmektedir. Dolayısıyla dini konulardaki bilgi ve haberler de herkes tarafından öğrenildikten sonra insanlar tarafından aktarılmasına ihtiyaç duyulmayacak bir niteliğe sahip olabilmektedir.

Kâdî, hocalarının; gizlenmesine yönelik herhangi bir dâ'î bulunmadığından, bir şeyin meşhur olmasını ve yayılmasını, nakline yönelik bir dâ'î olarak kabul ettiklerini dile getirmektedir. Kâdî, haberin bu durumunu, nakline yönelik bir dâ'î olarak görmez. Tam aksine zamanla bu tür çağrının zayıfladığını ve savârif niteliğine büründüğünü söylemektedir.⁹² Çünkü meşhur olan ve yayılan bir haber veya bilgi sıradanlaşmıştır. Sıradanlaşan bir şeyin aktarılmasına yönelik dâ'îler de zayıflamaktadır. Dolayısıyla bu durum, daha çok sârif niteliğini taşımaktadır.

⁸⁸ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/401.

⁸⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/400.

⁹⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/401.

⁹¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/53.

⁹² Kâdî, *el-Muğnî*, 16/53.

Kādî'ya göre yaygın olan ve bilinen bu tür haber veya bilgiyi nakletmenin, bilen kişiyi ayrıcalıklı kılacak herhangi bir tarafı da yoktur. Dolayısıyla bu tür durumlar, bir taraftan da kişinin psikolojik durumuyla da alakalıdır. Böyle bir durumda kişinin bildiğini aktarması, onu ön plana çıkarmaz. Örneğin; bir camide fitne ortaya çıktığında nakledeni çok olur. Fitne devam edip arttığı vakit onu aktarmaya olan ihtiyaç azalır/zayıflar. Nakline ihtiyaç duyulan konularda da aynı durum geçerlidir.⁹³

Haberin nakline engel olan hususlardan biri de *ihtiyaç* faktörüdür. Haberlerin nakline yönelik ihtiyaç, zaman içerisinde değişebilmekte, bir süre sonra zayıflayabilmekte veya yok olabilmektedir.⁹⁴ Bundan dolayı nakline yönelik ihtiyacın azaldığı ilgili haberin naklinde de zamanla azalma meydana gelebilmektedir. Kādî'dan hemen sonraki dönemde yaşayan Ebû Ya'lâ da herhangi bir konuyla ilgili rivayetlerin aktarılmasına yönelik ihtiyacı, dâ'î olarak kabul etmekte ve bu tür haberlerin nakledilmemesini veya naklinin terk edilmesini caiz görmemektedir.⁹⁵ Buna göre bilinmesine yönelik ihtiyacın bulunmaması durumu da sârif olarak kabul edilmektedir.

Kādî'ya göre ihtiyaçtan dolayı aktarılan dini konular da başkasının ihtiyacı kalmadığında nakil durumunda zayıflama meydana gelebilmektedir. Şayet naklinde amaç, o şeyin bilinmesi ise, o bilgi başka yollardan öğrenilmeye başlandığı andan itibaren nakline ihtiyaç kalmaz. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'in Kur'an dışı mucizelerinin nakliyle ilgili dâ'îlerin kuvvet kazanmasına gerek yoktur. Çünkü Kur'an'ın nakli buna ihtiyaç bırakmamıştır. Kur'an'ın nakli, diğer mucizeler için geçerli olmayan bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Kur'an, kalıcı ve sürekli olup; işaret edilen bir konumdadır. Bunun dışındaki mucizeler böyle değildir.⁹⁶ Dolayısıyla mucizeye yönelik ihtiyaç, kendisinden nakil ve ilim ifade etme açısından daha güçlü olan Kur'an-ı Kerim ile karşılandığından, diğer mucizelere bir ihtiyaç kalmaz. Daha güçlü olan etkenin zayıfı gölgede bırakması da bu açıdan bir nevi savârif olarak kabul edilmiştir.

Kādî'nın bu hususta dile getirdiği en çarpıcı örnek; Kur'an'ın mahluk olmasıyla alakalıdır. O, Kur'an'ın mahluk olduğunu ispatlamaya çalışırken Hz. Peygamber ve sahabe döneminde konuyla ilgili durum tespitinden istifade etmeye çalışmıştır. Özellikle daha sonra ortaya çıkmış bir konu olması hasebiyle bu görüşün bidat olduğunu iddia edenleri çeşitli yönlerden tenkid etmiştir. Konuyla ilgili düşüncelerini net bir şekilde ifade edeceğinden, söz konusu şu alıntıyı yapmakta fayda görüyoruz: “Eğer Sahabe ve onlardan sonra gelenler, mutlak manada bunu söylememişlerse, böyle bir iddiada bulunmak bidat olur, selevin yolundan sapma olur- denilirse, onlara cevaben şöyle deriz: “Bu durum, ortada hiçbir şey yok iken, Kur'an'ın mahluk, mef'ûl ve var olduğunu iddia etmekten sakınmayı gerektirir. Çünkü bu konular onlar tarafından gündeme gelmemiştir. Ancak onlar her şey için, “Allâh'ın işidir, Allâh yaratmıştır ve Allâh tarafından yaratılmıştır” diyorlardı. Durum böyleyken, Kur'an hakkında da şunu söylüyorlardı: O Allâh'ın işidir (filidir). Çünkü Hz. Peygamber'e iman edenler, Kur'an'ın Allâh'ın işi/fiili olduğunu söylüyorlardı. Hz. Peygamberi inkâr edenler ise onun (Kur'an'ın) Muhammed'in işi/fiili olduğunu söylüyorlardı. Bununla ilgili kesin bir şey yoktur. Dolayısıyla bunu da genel manada Allâh'ın yarattıkları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.”⁹⁷

Kādî, Kur'an'ın mahluk olduğu yönündeki haberlerin nakil durumunu da sıradanlaşma ve ihtiyaç faktörleriyle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre; herkese açık olan/bilinen konularda sahabe ihtilafa düşmezdi. Kur'an'ın mahluk olması konusu da gökyüzünün yaratılmış olması gibi herkese açık olan/bilinen bir husus olup nasıl bu konuda herhangi bir nakle ihtiyaç duyulmadıysa, Kur'an'ın mahluk olduğu konusunda da nakle ihtiyaç duyulmamıştır. Ona

⁹³ Kādî, *el-Muğnî*, 16/54.

⁹⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 16/53.

⁹⁵ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*, 3/854.

⁹⁶ Kādî, *el-Muğnî*, 16/54.

⁹⁷ Kādî, *el-Muğnî*, 7/223.

göre, Kur'an'ın mahluk olduğuyla ilgili tartışmalar çok sonraları başlamıştır. Dolayısıyla Kādî'ya göre, olayın sahabe tarafından aktarılması gerekir, diye bir şey söz konusu değildir.⁹⁸

Kādî, "Eğer Kur'an bu şekilde nitelendirilmiş (mahluk) olsaydı, selefin ve Hz. Peygamber'in bunu açık bir şekilde dile getirmiş olması gerekirdi. Durum böyle olmadığından söyledikleriniz geçersizdir" şeklindeki tenkide şu sözlerle karşılık vermiştir: "Bu durumla ilgili haberlerin bulunmayışı, konunun herkesçe biliniyor olmasından ve herhangi bir tartışmanın olmamasından dolayıdır. Çünkü Hz. Muhammed'i tasdik eden herkes şöyle diyordu: Kur'an Allâh'ın fiilidir. (أَنَّهُ فَعَلَ اللَّهُ ...) Allâh onu yaratmıştır. Bu konuda aralarında ihtilaf olmadığından bunu tartışmadılar." Görüldüğü gibi Kādî, konuyla ilgili haberlerin nakledilmemesinin sebeplerinden sıradanlaşmanın yanı sıra, konuyla ilgili ihtilafın bulunmamasını da savârîf çerçevesinde değerlendirmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber'den Kur'an'ın mahluk olduğu rivayet edilmiştir. Bu konuda ihtilaf bulunmadığından tartışma konusu da olmamıştır. Kādî'ya göre bu durum, rivayetin sahabe tarafından aktarılmış olmasından daha sağlamdır. Dolayısıyla "Böyle bir rivayet olsaydı, sahabe tarafından nakledilmiş olması gerekirdi" diyenlerin sözünün doğru olmadığını ifade etmiştir.⁹⁹

Teklifle alakalı bilgilerin bütün mükelleflere bildirilmesi gerektiği düşüncesine sahip olan Kādî, bu konudaki haberin aktarılmamış olmasını, herkesin bunu bilmesine ve konuyla ilgili bilgilerin topluma mal olmuş olmasına bağlamıştır. Ona göre bu yöndeki haberlerin aktarılmasına ihtiyaç yoktur. Kādî'nin halku'l-Kur'an konusunu itikadî değil de amelî bir mesele olarak kabul etmiş olması ve akabinde amelî konularda âhâd haberlerin geçerli olduğuna dair açıklamalara yer vermiş olması oldukça dikkat çekicidir.¹⁰⁰

Kādî'ya göre, *muvaḥḥat* da haberi ortaya çıkaracak ve izhar edecek dâ'îlerden değildir. Dolayısıyla görüş birliğine varılan konuların, sırf bu özelliğinden dolayı aktarılması gerekmez. Ancak muhalefet için bu durum söz konusu değildir. Çünkü insan fitratı, onu ortaya çıkarma eğilimindedir.¹⁰¹

2.3. Zaman Aşımı ve Korku Etkeni

Haber konusunda olayın meydana geldiği zamanın yakınlık ve uzaklığının, ravilerin durumlarını bilme üzerindeki etkisine değinen Kādî, yakın zamanda meydana gelen olayla, çok eski bir tarihte meydana gelmiş olayın aynı durumda olmadığını söylemektedir. Yakın bir tarihteki herhangi bir olay hakkında kendilerinden nakilde bulunduğumuz ravilerin niteliklerini ve şartlarını araştırıp öğrenebilme imkânımız vardır. Olay ve onu nakledenlerinin üzerinden asırlar geçtikten sonra durumlarının araştırılıp incelenmesine pek de imkân kalmamaktadır. Aynı şekilde zaman geçtikçe haberi nakledenlerin durumlarına yönelik dâ'îler de azalıp zayıflayabilmektedir.¹⁰²

Haberlerin doğru bir şekilde aktarılmasında da haberin aktarıldığı döneme (kaynağa) olan zamansal yakınlık-uzaklık ve haber rivayetinin çokluğu-azlığı önem arz etmektedir.¹⁰³ Kādî'ya göre Medine ehlinin rivayeti diğerlerinden daha önceliklidir. Ancak Medine'de yaşayan bir kişi ile başka bir yerde yaşayan kişinin rivayeti arasında fark yoktur. Bununla beraber sahabelerden sonraki asrın rivayeti, diğerlerinden daha önceliklidir. Çünkü bir şehirde oturanlar, orada yaşamayanlara oranla insanların arasında dolaşan haberlere daha vakıftırlar. İlgili bölgede yaşayanlar olaya bizzat tanıklık etmiş olabildiği gibi tanıklık edenlerden de

⁹⁸ Kādî, *el-Muğnî*, 7/224.

⁹⁹ Kādî, *el-Muğnî*, 7/223.

¹⁰⁰ bk. Kādî, *el-Muğnî*, 7/220.

¹⁰¹ Ayrıca bk. Kādî, *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*, 256.

¹⁰² Kādî, *el-Muğnî*, 16/127. Ebû Ya'lâ'ya göre de zamanın geçmesi, haberin nakline yönelik dâ'îleri zayıflatıp hatta yok edebilmektedir. Ebû Ya'lâ, *el-'Udde*, 3/358.

¹⁰³ Kādî, *el-Muğnî*, 15/343, 16/53. Kādî, buna örnek olarak şunu zikretmiştir: Örneğin; Basra'da yaşayanlar, deve hakkında başkasının bilmediğini bilirler. Çünkü develerin bulunduğu coğrafyanın bizzat içindedirler. Kādî, *el-Muğnî*, 15/343.

haber alabilmektedirler. Dolayısıyla başka bir toplumda olmayacak kadar haber verenler çok olur. Aynı zamanda bir nevi haberin kaynağı gibi müracaat konumunda olurlar.¹⁰⁴

Kâdî, haberin dini bir niteliğe sahip olup olmaması yönündeki ayırımını bu konuda da yapmıştır. Ona göre, bir haberin din ile alakalı olması, teklif devam ettiği müddetçe mükellefler tarafından bilinmesini gerektirir. Dolayısıyla bu niteliği haiz haberler, nakil açısından *zaman* faktöründen olumsuz yönden etkilenmezler.¹⁰⁵

Dini bir niteliğe sahip olmayan haberler için aynı durum söz konusu değildir. Bu tür haberler, zaman açısından kaynaktan uzaklaştıkça nakil açısından da olumsuz yönden etkilenirler. Örneğin; Hz. İsa ve Mûsâ'yla ilgili haberlerin, mucizelerin veyahut şeriatlerinin nakledilmemesi mümkündür. Ancak bu durum, Hz. Peygamber için söz konusu değildir.¹⁰⁶ Dolayısıyla Kâdî, *zaman* faktörüne haberlerin nakline yönelik savârif arasında yer verilmiştir.

Haberin nakline engel olan diğer bir sârif de korkudur. Ancak Kâdî'ya göre korku genel geçer bir sârif değildir. Ravi sayısı ile orantılı bir etkiye sahip olan korku tek kişi veya az sayıdaki kişiler için haberin nakline yönelik savârif niteliğine sahip olabilmektedir. Kâdî'ya göre bu, doğal bir durum olmakla birlikte, büyük topluluklar veya kalabalık gruplar için aynı durum söz konusu değildir. Nitekim onların olmamış bir şeyi, olmuş gibi gösterip de görmedikleri ve işitmedikleri bir şey hakkında "bu oldu biz gördük ve işittik" demeleri mümkün değildir. Örneğin; sırların gizlenmesi birkaç kişi veya küçük bir grup için geçerli olabildiği gibi bir olay veya haberin de az kişi tarafından gizlenebilmesi mümkündür.¹⁰⁷ Dolayısıyla az kişiden oluşan gruplar için *korku* haberin nakline yönelik bir sârif iken büyük kalabalıklar için böyle bir niteliğe sahip olduğu söylenemez.

Kâdî'ya göre haberler konusunda bilinen husus, naklinin korkuyla kesintiye uğramasıdır. Çünkü korku, bir konuya dair haberlerin ortaya çıkmasına engel olabilese de nakline engel olamamaktadır. Bazen bu korku ve yasak, haberin daha fazla yayılmasına da neden olabilmektedir. Bu durumda da korku, haberin nakline yönelik bir fonksiyonu icra etmiş olur.¹⁰⁸

Kâdî'ya göre korkunun herhangi bir konuyla ilgili haber veya haberlerin nakline engel olabilmesi (yani savârif niteliğine sahip olabilmesi) için, bazı şartların sağlanmış olması gerekir. Bu şartlardan biri, korkunun bütün insanları kuşatıcı bir niteliğe sahip olmasıdır. Yani korkunun haberin naklini etkileyebilmesi için *المواطاة*/uzlaşma seviyesine gelmesi gerekir. Aksi halde bazı kişiler korkarken, bazıları da korkmamış olacak. Böyle bir durumda da haberlerin ortaya çıkmasının engellenebilmesi (gizli kalması) mümkün değildir.¹⁰⁹ Örneğin; her ne kadar sınırlı oranda iktidar (Kral/Sultan) korkusu, haberin nakline engel oluyor olsa da açık/zahir olan haberler konusunda aynı şey söylenemez.¹¹⁰

Özetle ifade etmek gerekirse; *المواطاة* (uzlaşma), *kuşatıcı bir şüphe*, *korku* ve *yaygınlık kazanması neticesinde naklin yerine geçebilecek durumlar*, haberlerin nakline yönelik savârifden sayılmaktadır.¹¹¹ *Utanma*, *korkutma*, *tevakkuf etme* vs. gibi konularda da durum böyledir.¹¹²

¹⁰⁴ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/492-493.

¹⁰⁵ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/401.

¹⁰⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/235.

¹⁰⁷ Kâdî, *Tesbitu delâili'n-nübüvve*, 256- 258.

¹⁰⁸ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/237.

¹⁰⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/237.

¹¹⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 16/238.

¹¹¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15/403.

¹¹² Kâdî, *el-Muğnî*, 17/208.

Haberin nakline engel olan hususlardan bir diğeri de herhangi bir konuyla ilgili insanların muvafakatidir. Topluluğu oluşturan bireyler arasındaki muhalefet ve muvafakati haberin nakline etkisi açısından değerlendiren Kādî, muvafakatin haberin izharına değil, bilakis engellemesine yönelik bir sârif olduğunu dile getirmektedir.¹¹³

İnsan psikolojisi açısından bakıldığında, haberin nakline engel olan bir etken de şudur: Bilen kişinin, bilginin gizlenmesini, yaymasından daha üstün bir meziyet olarak algılaması veya buna böylece inanması durumudur. Böyle bir durumda, haberin gizlenmesine yönelik savârif daha kuvvetli olmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla bu tür durumlarda haberin, bileni tarafından aktarılması söz konusu olabilmektedir.

Sonuç

Cessâs'la birlikte haberin nakli konusunda kendisinden söz ettiren dâ'î ve devâî kavramları, Kādî'da sârif kavramıyla birlikte haberlerin nakliyle ilgili istilahi bir anlam kazanmıştır. Her ne kadar Kādî dâ'î ve sârif ile alakalı bir eser yazmış olsa da günümüze ulaşmamıştır. Kādî'dan sonra kelimeler ve usûl eserlerinde bu kavramların daha sistematik bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şîrâzî ve Cüveynî ile birlikte bu kavramlar, haberlerin naklini temellendirilebilecek bir aşamaya gelmiştir.

Haberlerin nakil durumu, onu nakletmeye yönelik eğilimlere veya nakletmekten alıkoyan hususlara bağlıdır. Bu etkenlerin içerisinde haberin naklini sağlayan ve bu konuda insanları güdüleyen hususlar dâ'î, insanları bunu aktarmaktan alıkoyan husus ve unsurlar da sârif kavramıyla ifade edilmiştir. Bunlar da haberi nakleden kişinin psikolojik durumu, haberin sıradanlaşması, habere duyulan ihtiyaç, haberin söyleniş zamanına olan uzaklığı, haberin dini bir niteliğe sahip olması ve aktaranları saran bir korku durumunun bulunup bulunmamasıyla doğrudan alakalıdır. Buna göre habere dair dâ'î veya devâî varsa nakledilir, yoksa veya bu hususta sârifler varsa nakledilmez. Haberlerin sahip olduğu dâ'îler ve sârifler de aynı kuvvete sahip değildir. Bu doğrultuda haberlerin zarûrî bilgi ifade etmesi de haberde bulunan dâ'îlere bağlıdır. Âhâd haberlerin sahip olduğu dâ'îler, mütevâtir haberin sahip olduğu dâ'îlerden daha zayıf olduğundan aynı düzeyde nakledilmesi beklenemez. Bütün haberlerin aynı düzeyde nakledilmiş olmasını beklemek ve farklı şartlara sahip haberleri aynı düzeyde nakledilmemiş olmasından dolayı eleştirilmek veyahut bu sebepten dolayı reddetmek realiteden uzak bir yaklaşım olacaktır.

İslam'da akılcı yaklaşımın rivayet felsefesi çerçevesinde hadis külliyatı içerisinde yer alan bütün hadislerin aynı düzeyde aktarılmış olmasını beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Hadis veya rivayetin nakil durumu değerlendirilirken; hadisin konusu, dine kendisine duyulan ihtiyaç, tekrarlanma sıklığı, hadise kaynaklık eden kişi sayısı, muhatap kitlenin psikolojik durumu, hadisi çepeçevre saran sosyokültürel ortam vb. diğer faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda bazı hadislerle veya olaylara dair rivayetlerin farklı düzeylerde aktarılmış olması, makul bir durum olmanın ötesinde bir zorunluluk olduğu görülecektir.

Kanaatimizce rivayet felsefesinin ön gördüğü prensipler doğrultusunda hadisleri değerlendirmede kullanılacak farklı parametrelerin tespitinin mümkün olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca hadis/rivayet ilimlerinin bu alanına eğilmeli ve bu tarz akademik yazınlara ağırlık verilmelidir.

¹¹³ Kādî, *el-Muğnî*, 17/208; *el-Muhtaşar fi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Umâra, (*Resâilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde) (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1987), 267.

¹¹⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 16/53.

Kaynakça

- Agitoğlu, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015.
- Arı, Mehmet Salih. "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu". *İstem* 2/4 (2004), 173-188.
- Aslan, İbrahim. *Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu*. Ankara: OTTO Yayınları, 2014.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib. *İcâzu'l-Ku'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2009.
- Bâkılânî, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım Ebû Bekir. *Kitâbu't-Temhîd*. tsh. Richerd Yusuf Mekarîji el-Yesû'î. Beyrût: Mektebet'sŞarkıyye, 1957.
- Basrî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. et-Tayyib el-Basrî. *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*. thk. Muammed Hamidullâh, Ahmed Bekir, Hasan Hanefî. Dimeşk: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Frensiyyi li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi, 1965.
- Buĥârî, Muhammed b. İsmâ'îl Ebû 'Abdillâh. . *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Züheyr b. Nâsir. Beyrût: Dâru Tavku'n-Necât, 2001.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-Evvel el-heyevân*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Mektebetu Mustafâ, 1966.
- Cengiz, Yunus. *Mu'tezile'de Eylem Teorisi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh/Tâcu'l-Luġa ve şihâhu'l-arabiyye*. Kahire: Daru'lHadîs, 2009.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Kitâbu'l-İrşâd*. Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Kitâbu't-telhîş fi usûli'l-fıkh*. thk. Abdullâh Cûlum en-Nebâlî, Beşîr Ahmed el-Ömerî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Demir, Osman *Kâdî Abdülcebbar'da İnsan Psikolojisi- Güdüler (Devâi) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Eraslan, Abdulvasıf. *Kâdî Abdülcebbar'da Haber Nazariyesi*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâ'îl. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1976.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. el-Ferrâ. *el-Udde fi usûli'l-fıkh*. thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî. Riyad: Y.y., 1990.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arneût vd. Beyrût: Müessesetu'r-Risale, 1999.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed Râgîb. *el-Mufredât fi ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Kâdî, Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Muĥtaşar fi usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Umâra. (*Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd* içinde). Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1987.
- Kâdî, Abdülcebbar b. Ahmed. *Şerĥu'l- usûli'l-ĥamse*. trc. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kâdî, Abdülcebbar b. Ahmed. *Tesbitu delaili'n-nübüvve*. çev. Mehmet Şerif Eroġlu, Ömer Aydın, ed. Hüseyin Hansu. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kâdî, Abdülcebbar b. Ahmed. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. thk. 'Adnân Muhammed Zerzûr. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1969.
- Kâdî, Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Muġnî fi ebvâbi't-tevhîdi ve'l-'adl*. thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Kelebâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshâk. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli'l-ĥak*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kurtûbî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî. *el-İĥkâm fi usûli'l-a aĥkam*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- Mâturîdî, Muhammed Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2005.
- Memiş, Murat. *Mu'tezili Bir Bakışla Bilgi Problemi*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.

- Mustafâ, İbrâhîm. Ziyâd, Ahmed. Abdulkâkîr, Hâmid. Neccâr, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-vesît*. Mısır: Dâru'd-Da've, ts.
- Müslim, İbn el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, ts.
- Râzî, Muhammed Fahu'd-Dîn. *Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Şerîf el-Murtazâ. *ez-Zerf'a ilâ uşûli's-şerf'a*. thk. İmâm Sâdık Müessesesinin İlim Heyeti. Kum: İmâm Sâdık Müessesesi, ts.
- Şerîf el-Murtazâ. *Resâilu'l-Murtazâ*. Kum: Dâru'l-Ku'âni'l-Kerîm, 1985.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *et-Tabsire fî uşûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1972.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. B.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh. *Tefsîru'l-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseynî Eb'ul-Feyd. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. B.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemaşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmizi't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.